

Naomi Klein¹ The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism,

*Penguin
Books,
London,
2007.,
558 str.*

Doktrina šoka je knjiga u kojoj renomirana kanadska autorica i novinarka Naomi Klein opisuje kohabitaciju između kriza i provedbe politika slobodnog tržišta formuliranih od strane Milтона Friedmana i čikaške škole ekonomije. Suvremeni kapitalistički sustav generira krize, no taj proces ne mora se odvijati svjesno. Kako piše, „no conspiracies required“ (Klein, 2007: 426), urote nisu potrebne, budući da krize mogu nastajati spontano. U kontekstu odbacivanja regulacije očuvanja okoliša stvaraju

1 Naomi Klein, kanadska novinarka i aktivistica, autorica je nekoliko bestsellera: No Logo, Ograde i prozori, Doktrina šoka te dobitnica brojnih prestižnih nagrada.

ju se sve veće ekološke krize, u kontekstu kontrole nad oskudnim resursima dolazi do ratnih kriza, a u kontekstu proširenih spekulativnih investicija nastaju ekonomski krahovi. Ali jednom kada do krize dođe na scenu stupaju neoliberalne ideje koje su u pravilu dovoljno nepopularne da je za njihovu uspješnu provedbu potrebna upravo kriza. Dok je pozornost pučanstva zaukupljena događanjima koji se čine prioritetima, najbolje je vrijeme da se aplicira šok-terapija, reforma ekonomskog sustava sa što sveobuhvatnijim zahvatima u što kraćem roku. Točnije, kroz program koji se može razvrstati u tri kategorije: privatizaciju, uklanjanje regulative koja utješuje slobodan protok kapitala i stjecanje profita te smanjivanje socijalnih programa.

Samo kriza proizvodi promjenu, u kriznim trenucima pouduzete radnje ovise o dostupnim alternativama, pa je prema Friedmanu zadatak neoliberalnih teoretičara razviti i održati na životu vlastite alternative koje će za krize doživjeti preobrazbu od „politički nemogućeg do politički neizbježnog“ (Klein, 2007: 6). Ta sprema kriza i suvremenog kapitalizma je temeljna poruka Naomi Klein, to je koncept koji ona naziva doktrinom šoka.

U prvom dijelu knjige, naslovljenom *Dva doktora šoka*, Klein svojim tezama nastoji dati visoko emocionalni naboj, kad

vuče paralelu između ekonomskog neoliberalnog šok tretmana i psihijatrijske šok (elektro-konvulzivne) terapije, odnosno na upotrebu iste u svrhe istraživanja mučenja. Klein tako uspostavlja vezu između *shocked person* i *shocked country* (Klein, 2007: 47) te između Ewana Camerona, psihijatra koji se bavio spomenutim istraživanjem i Milтона Friedmana kao dva doktora šoka. Slamanje postojeće osobnosti i regresija, tj. proces kojim se tako, na razoran način, cjelovita osobnost reducira na stvarnu *tabulu rasu*, postaje pandan krizi u kojoj se određena zemlja nalazi, a nova naracija koja se pojedincu nameće odgovara provedenim ekonomskim zahvatima. Kako kaže u uvodu: „*Mučenje je metafora temeljne logike doktrine šoka*“ (Klein, 2007: 15). Prvi dio knjige je tako pun detaljnih potresnih opisa mučenja čija je očita namjera čitatelja senzibilizirati za temu (spojivši neoliberalne ideje i neposrednu okrutnost) na vrlo specifičan način.

Friedmanijanska šok terapija prvi put je u praksi iskušana na južnom rogu Latinske Amerike² koji Klein zbog toga naziva živućim laboratorijem (Klein, 2007: 87), počevši od Čilea nakon Pinochetovog puča 1973. Tom epizodom bavi se u drugom dijelu knjige, naslovljenom *Prvi test*. Autorica utvrđuje da je s eko-

2 Argentina, Urugvaj, Čile, zemlje koje su do tada predstavljale bastion developmentarizma.

nomskog gledišta eksperiment bio neuspješan, no za logički tok njezine naracije bitno je neupitno produbljivanje društvenih razlika u pučanstvu i rašireno siromaštvo. Kako bi se naime osigurao neometan nastavak ekonomskih programa bilo je potrebno suzbiti negativnu reakciju neoduseljenog stanovništva. Klein naglašava upravo tu kauzalnu vezu između nasilja i liberalnih ekonomskih reformi. U njezinoj interpretaciji demokracija i slobodno tržište nisu pojave koje idu ruku pod ruku, već naprotiv, nasilno uklanjanje prvog može biti itekako nužan preduvjet za uspostavu potonjeg.

U trećem dijelu knjige (*Preživljavanje demokracije*) Klein se bavi manje brutalnim metodama izlaženja na kraj sa stanovništvom. Počinje s primjerom korištenja krize, točnije, opisom kako se Margaret Thatcher obračunala sa sindikatima tijekom posebnih okolnosti nastalih u jeku Falklandskog rata. Nastavlja s „*građanskim pučem*“ (Klein, 2007: 154) u Boliviji sredinom 1980-ih koji označava novi tip procesa primjene ekonomske šok terapije. Terapiju sada provode izabrani političari unutar formalnih demokratskih okvira, no mimo svoje izborne platforme (pojave koju naziva „*voodoo politics*“ - Klein, 2007: 152) te uz izdašnu pomoć represivnog aparata.

Četvrti dio Doktrine šoka (*Izgubljeni u tranziciji*) prvenst-

veno se bavi zbivanjima u zemljama koje su istovremeno prolazile tranziciju u demokraciju i liberalne ekonomske reforme (Poljska, Rusija, Južnoafrička republika). Uzorak koji se ponavlja je provedba daleko obuhvatnijih liberalno-ekonomskih zahvata, no što bi javnost podupirala, a u kontekstu barem inicijalno odvučene pozornosti zbog prećih zbivanja. Fascinantna je njezina reinterpretacija događaja na Trgu nebeskog mira 1989. koju nudi na ovom mjestu³. Demonstracije, smatra Klein, nisu bile plod djelovanja pro-zapadnih studenata protiv okoštale partijske strukture, one su iskaz nezadovoljstva iz svih slojeva s rastućom nezaposlenošću kao rezultatom oslobađanja tržišta. Implicitan je zahtjev za demokracijom, no sa ciljem zaustavljanja ekonomskih reformi koje svoje idejno polazište svakako imaju upravo na Zapadu. Zanimljiva je i njezina odluka da u četvrti dio knjige uvrsti i poglavlje o Azijskoj krizi 1997. Naime, dok je gubitak najvidljivijeg idejnog rivala *laissez faire* kapitalizam doživio padom Berlinskog zida, propast azijskih tigrova značio je analogni doživljaj, propast srednjeg puta između kapitalizma i socijalističkog etatizma (Klein, 2007: 268). I ponovno, kako pokazuje Klein odluke o ekonomskim promjenama donosile su se (pod pritiscima MMF-a⁴) u at-

mosferi žurnosti, izvan uobičajene demokratske procedure.

U petom dijelu autorica se bavi dolaskom šok-terapije u SAD. „Privatizacijska manija“ 80-ih i 90-ih imala je svu podršku lokalnih, državnih i federalnih vlada, no ono što je za Bushove administracije došlo na red bila je jezgra vladinih funkcija. Događaje koji su neposredno slijedili 11.9.2001. Klein naziva „*hrabrom evolucijom šok-terapije*“ (Klein, 2007: 298), riječ više nije o privatizaciji postojećih državnih tvrtki, već o stvaranju novog okvira djelovanja namijenjenog privatnoj kontroli. Taj novi okvir rat je protiv terora i popratan rapidan rast sigurnosnog sektora. S jedne strane, u kriznom periodu (u kontekstu patriotskog podržavanja Predsjednika) nakon 11.9. povećane su ovlasti izvršne vlasti na poljima nadziranja, obmane i pritvaranja, a te su izdašno financirane proširene i novostvorene funkcije smjesta ugovornim izvođenjem premještene u privatni sektor. Rezultat je sustav kapitalizma katastrofe, potpuno novo gospodarstvo domaće sigurnosti, privatiziranog rata i ponovne izgradnje srušenog u katastrofama. Klein tvrdi da je zadatak sustava kapitalizma katastrofe izgradnja i upravljanje privatizirane sigurnosne države kao koncepta, dakle u unutrašnjim kao i vanjskim okvirima. Sljedeći element kojeg Klein naglašava sprega je političkih i korporat-

ivnih aktera u SAD-u i posljedično izjednačavanje korporativnih interesa s državnima, odnosno formuliranje vanjske politike na osnovi brkanja želja i potreba sitne elite s onima čitavog svijeta. Dok to ne predstavljaju nužno ništa novo, ono što tu harmonizaciju čini sve opasnijom, priroda je suvremenog kapitalizma katastrofe. Naime, ono što je nedvojbeno dobro za mogućnosti stjecanja profita tih korporacija upravo su ratovi, epidemije, prirodne katastrofe i druge kataklizme. Klein zapravo implicira potencijal SAD, konačno oblikovan početkom 21. stoljeća, za namjerno razaranje zbog razaranja samog.

Jedan od zanimljivijih doprinosa Doktrine šoka je sagledavanje invazije i post-invazijskog perioda u Iraku (šesti dio) u perspektivi borbe ideologija. Odluka za invaziju svodi se na biranje bliskoistočne države koja će nakon slamanja i ponovne izgradnje poslužiti kao uzor slobodno-tržišne demokracije za protekcionističku regiju, svog jevrnskog svijetlog primjera koji je trebao poslužiti kao katalizator promjene Bliskog istoka. Šesti dio knjige nosi naslov *Irak, puni krug*, čime evocira namjere za pretvaranje Čilea u svijetli primjer slobodno-tržišne ekonomije s početka razvojnog puta doktrine šoka. Također, sugerira povratak suvremenog pojavnog oblika kapitalizma na izravno nasilje (kao na južnom rogu

Latinske Amerike 70-ih⁵) koje autorica povezuje s potiskivanjem reakcije stanovništva protivne ekonomske terapiji. Irak je prema Kleinu isto poslužio i kao razvojna etapa primjene neoliberalnih ideja; okupacijski okoliš bio je daleko manje sputavajući za korporacije nego federalna birokracija SAD-a te je omogućio praksu u okvirima u potpunosti ugovorno privatizirane, šuplje vlasti. Valja naglasiti i to da autorica ekonomski neuspjeh te očajnu, unutrašnjim ratom destabiliziranu situaciju nakon invazije, ne smatra odvojenom od provedenih neoliberalnih ideja, već je ona „*dosad najčišća inkarnacija ideologije koja ju je rodila*“ (Klein, 2007: 359).

U sedmom, i konačnom dijelu knjige, Klein istražuje novi način „*korporacijskog državnog udara*“ (Klein, 2007: 397), tj. utiliziranje prirodne katastrofe za provedbu neoliberalnih reformi, najprije u južnoj i jugoistočnoj Aziji nakon velikog plimnog vala krajem 2004., a potom i u SAD poslije Katrinae, a završava s Izraelom kao negativnim primjerom rezultata pozitivne korelacije rata i ekonomije.

Inherentna je tendencija neoliberalnog ideala šuplje države ka privatiziranju same države kroz *outsourcing* funkcije koje su se nekoć smatrale njezinom jezgrom. Rezultat je bogato javno financiran-

5 Mnogo prostora posvećeno je opisima mučenja.

3 evocirajući rad Wango Huiua
4 Međunarodni monetarni fond

je ugovornih obaveza privatnog sektora i sumnjiv odnos prema financiranju aktivnosti koje vodi javni sektor. Autoričina mučna distopijska vizija budućnosti kojom pogađa čitatelja u sedmom dijelu linearno je zaostravanje tog procesa. Klein upozorava na mogućnost fizički striktno odvojenih otoka kapitala (zelenih zona kako ih naziva aludirajući na zaštićeni centar Bagdada) koji sadrže prvorazredne usluge odaziva na katastrofe poput sigurnosnih službi i zdravstva, a okruženi su morima neimaštine čiju dobrobit država više ne želi osiguravati. Analogno, jednom kada država postane preslaba da svojim financiranjem zadovolji glad privatnog sektora za čistim profitom, postojeća infrastruktura za odaziv na katastrofe u privatnim rukama okreće se potpuno tržišnim mehanizmima. Spas od poplave ili vatre tako u Kleiničinoj viziji postaje ovisan o mogućnosti plaćanja trenutne tržišne cijene za takvu uslugu.

Vizija slobodnog tržišta koja je vidljiva u Doktrini šoka sve je prije no simpatična. Osobna pohlepa kao ideal ponašanja, privatno vlasništvo kao načelno superiorno javnom rezultiraju pojavom svemoćnih korporacija i destruktivnih snaga tržišta koje usmjeravaju svoju pozornost s krize na krizu tražeći sljedeći „junkie fix“ lake zarade. Sve je to umotano u utopističku ideologiju koja za

sve ekonomske nedostatke nužno okrivljava elemente koji se upliću u funkcioniranje čistog slobodnog tržišta. Ta ideologija predstavlja okvir djelovanja međunarodnih institucija poput MMF-a, no ispod nje nalaze se u Doktrini šoka često spomenuti motivi pohlepe i pljačke. Konačni dobitnici ekonomske šok terapije su nužno centri akumulacije kapitala, a konačni gubitnici mnogobrojni donji slojevi stanovništva.

Teza u podlozi Doktrine šoka je kako reforme u duhu *laissez faire* kapitalizma u načelu nisu sukladne s demokracijom, budući da neposredno pogoduju samo manjini. Iz tog je razloga za uspješnu provedbu takvih ekonomskih zahvata potrebna odvrtačena pažnja javnosti, koja bi se u protivnom usprotivila. Najlegantnije rješenje je tempirati takav potez istovremeno sa imanentnim zbivanjem poput opće krize ili katastrofe. Alternativno je rješenje, jednom kada se razjarene mase formiraju, ili se prijetite formirati, upotreba fizičkog nasilja direktno usmjerenog prema latentnoj ili realnoj opoziciji. Treća alternativa je pokušaj potpunog zaobilazanja javnosti izdajom njezina povjerenja (*voodoo politics*), kada se postupa u neskladu sa vlastitom platformom. Valja zamijetiti da drugi i treći mehanizam nisu primjenjivi u zapadnim konsolidiranim demokracijama u kojima je potpuno ignoriranje javnosti

neizvedivo, a tenkovi na ulicama i nestanci u noći nisu uobičajene pojave. Tako je jedina realna opcija odvrtačanje pozornosti krizom. Nije dakle pretjerano zaključiti kako je okoliš na koji se zapravo odnosi naracija o „doktrini šoka“ upravo zapadna konsolidirana demokracija. Mnogobrojni primjeri oslobađanja tržišta kroz izravnu represiju u knjizi tako pružaju tek asocijativno emocionalan kontekst. Uostalom, za mnoge lokalitete Klein vidi svjetlo na kraju tunela u zaključku svoje knjige kroz samonikli otpor oslobađanju tržišta zbog oslobađanja tržišta, dok se pravu opasnost osjeća u viziji potpuno odijeljenih društava.

Vrijednost Doktrine šoka Naomi Klein očituje se u sveopćem naglasku na ideologiju. Gdje drugi autori vide bezočan imperijalizam ili pak pragmatičan odgovor na geopolitičku situaciju, ona vidi borbu ideja kao takvih. U tom svjetlu nudi fascinantne reinterpretacije događaja od represije vojnih hunta u Latinskoj Americi preko Trga nebeskog mira do invazije Iraka, koje predstavljaju zanimljivo čitalačko iskustvo.

Josip Lučev

Barack Obama¹ The Audacity of Hope

Vintage
Books
– A Division
of Random
House, Inc.,
New York,
2006.,
448. str.

Barack Obama, sadašnji američki predsjednik i trenutno najveći *superstar* svjetske politike u svojoj knjizi *Odvažnost made (The Audacity of Hope)* iznosi svoja razmišljanja kako “popraviti” i unaprijediti američko društvo. Uvrida da je Amerika zapala u velike probleme te da su potrebne određene promjene. Obama je svjestan činjenice da su Amerikanci izgubili povjerenje u politiku kao instrument rješavanja problema te da politiku i političare doživljavaju kao nešto nečasno i prijava. Većina Amerikanaca smatra da se poli-

¹ Barack Obama, američki političar, u razdoblju od 1994. do 2004. senator države Illinois kao član Demokratske stranke, predsjednik Sjedinjenih Američkih Država od 20. siječnja 2009. Dobitnik je Nobelove nagrade za mir 2009. godine.